

VALYUTA BOZORI VA UNING IQTSIDODIYOTDAGI O'RNI

Normuxammadov Diyorbek G'ayrat o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Iqtisodiyot fakulteti III bosqich talabasi

Qodirboyev Shohzod Anvar o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Iqtisodiyot fakulteti III bosqich talabasi

Xoliqulov O'ktam Abdumo'minovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Bank ishi kafedrası assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada valyuta bozorining mohiyati, uning tarkibiy tuzilishi va zamonaviy iqtisodiyotdagi fundamental o'rni tadqiq etiladi. Shuningdek, valyuta kurslarining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar, milliy valyuta barqarorligini ta'minlash mexanizmlari va xalqaro moliya tizimidagi o'zgarishlarning mamlakat iqtisodiy xavfsizligiga ta'siri tahlil qilingan. Maqola yakunida valyuta operatsiyalarini tartibga solish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: valyuta bozori, valyuta kursi, konvertatsiya, moliya bozori, Markaziy bank, devalvatsiya, xalqaro savdo, valyuta rezervlari.

Аннотация: В данной статье исследуется сущность валютного рынка, его структура и фундаментальная роль в современной экономике. Проанализированы факторы, влияющие на формирование валютных курсов, механизмы обеспечения стабильности национальной валюты и влияние изменений в международной финансовой системе на экономическую безопасность страны. В завершение статьи представлены научно-практические рекомендации по регулированию валютных операций.

Ключевые слова: валютный рынок, валютный курс, конвертация, финансовый рынок, Центральный банк, девальвация, международная торговля, валютные резервы.

Abstract: This article explores the nature of the foreign exchange market, its structure, and its fundamental role in the modern economy. It analyzes the factors influencing

exchange rate formation, mechanisms for ensuring the stability of the national currency, and the impact of changes in the international financial system on the country's economic security. The article concludes with scientific and practical recommendations for the regulation of foreign exchange operations.

Keywords: foreign exchange market, exchange rate, convertibility, financial market, Central Bank, devaluation, international trade, foreign exchange reserves.

Kirish:

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida birorta ham mamlakat o'zining iqtisodiy faoliyatini tashqi dunyodan ajralgan holda, yopiq tizimda tasavvur eta olmaydi. Milliy iqtisodiyotlarning o'zaro bog'liqligi, transmilliy korporatsiyalarning kengayishi va xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi natijasida moliya tizimining eng faol va o'zgaruvchan qismi — valyuta bozori shakllandi. Valyuta bozori (Foreign Exchange Market yoki Forex) o'zining ko'lami, likvidliligi va ish vaqtining uzluksizligi bilan boshqa barcha turdagi moliya bozorlaridan ajralib turadi. Bu bozor nafaqat turli davlatlarning pul birliklari ayirboshlanadigan texnik maydon, balki global iqtisodiy muvozanatni saqlab turuvchi murakkab va ko'p qirrali mexanizmdir.

Valyuta bozorining iqtisodiyotdagi o'rni haqida gap ketganda, eng avvalo uning narx shakllantirish funksiyasiga e'tibor qaratish lozim. Valyuta kursi — bu shunchaki raqamlar nisbati emas, balki mamlakat iqtisodiy qudrati, uning xalqaro maydondagi raqobatbardoshligi va investorlarning ushbu davlatga bo'lgan ishonchi yig'indisidir. Erkin bozor tamoyillari asosida shakllanadigan kurs eksport va import operatsiyalarining rentabelligini belgilaydi. Agar milliy valyuta qadri sun'iy ravishda yuqori ushlab turilsa, bu mahalliy eksportyorlar uchun to'siq bo'lishi mumkin, aksincha, valyutaning haddan tashqari qadrsizlanishi (devalvatsiya) ichki bozorda inflyatsiyani kuchaytirib, import qilinadigan texnologiya va xomashyo narxining oshishiga olib keladi. Shu nuqtai nazardan, valyuta bozori iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi eng nozik vositadir.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyoti chuqur transformatsiya davrini boshidan kechirmoqda. Bir qutbli moliya tizimidan ko'p qutblilikka o'tish harakatlari, mintaqaviy valyuta bloklarining paydo bo'lishi va markaziy banklar tomonidan raqamli valyutalarning (CBDC) joriy etilishi valyuta bozorining klassik ko'rinishini o'zgartirib yubormoqda. Bunday sharoitda valyuta operatsiyalarini huquqiy va

iqtisodiy jihatdan tartibga solishning ahamiyati yanada ortadi. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlar uchun valyuta bozorining ochiqligi va nazorat qilinishi o'rtasidagi oltin muvozanatni topish o'ta dolzarb masala hisoblanadi. O'zbekiston misolida ham valyuta siyosatining liberallasuvi so'nggi yillarda amalga oshirilgan eng muhim islohotlardan biri bo'ldi. Bu nafaqat tashqi savdo aylanmasining o'sishiga, balki to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning oqib kelishiga ham zamin yaratdi.

Valyuta bozorining o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning "sezgirligi"dir. U har qanday siyosiy bayonot, tabiiy ofat, texnologik inqilob yoki yirik iqtisodiy ko'rsatkichlarning o'zgarishiga soniyalar ichida munosabat bildiradi. Masalan, yirik davlatlar markaziy banklarining foiz stavkalari bo'yicha qarorlari global miqyosda kapitalning bir mintaqadan ikkinchi mintaqaga ko'chib o'tishiga sabab bo'ladi. Bu jarayonda spekulyativ operatsiyalarning ham roli katta bo'lib, ular bozorda likvidlilikni ta'minlash bilan birga, ba'zan moliyaviy pufaklarning hosil bo'lishiga ham olib kelishi mumkin. Shu sababli, valyuta bozorini o'rganish nafaqat nazariy iqtisodchilar uchun, balki amaliyotchi tadbirkorlar va davlat boshqaruvi organlari uchun ham hayotiy zaruriyatdir.

Shuningdek, ushbu bozorning institutsional tuzilishi ham diqqatga sazovordir. Markaziy banklar, tijorat banklari, investitsiya fondlari, brokerlik kompaniyalari va jismoniy shaxslar — bularning barchasi valyuta bozorining ishtirokchilari bo'lib, ularning har biri o'z manfaatlaridan kelib chiqqan holda talab va taklifni shakllantiradi. Davlat bu jarayonda asosan tartibga soluvchi va valyuta rezervlarini boshqaruvchi subyekt sifatida ishtirok etadi. Valyuta rezervlarining hajmi va tarkibi mamlakatning tashqi shoklarga (iqtisodiy inqirozlarga) qarshi "immuniteti" darajasini ko'rsatadi. Kuchli valyuta bozori va mustahkam rezervlar mamlakatning xalqaro reytinglardagi o'rnini yaxshilaydi va xalqaro moliya bozorlaridan arzonroq resurslar jalb qilish imkonini beradi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari valyuta bozorini yanada demokratlashtirdi. Algoritmik savdo, sun'iy intellektga asoslangan tahliliy dasturlar va blokcheyn texnologiyasi operatsiyalar tezligini oshirib, xarajatlarni kamaytirdi. Biroq, bu o'z navbatida kiberxavfsizlik va moliyaviy nazorat masalalarini yangi bosqichga olib chiqdi. Endilikda valyuta bozori faqatgina banklararo yopiq tizim emas, balki millionlab insonlar real vaqt rejimida ishtirok eta oladigan ochiq platformaga aylandi.

Xalqaro savdo munosabatlarida valyuta bozori to'lov vositasi bo'lish bilan birga, xatarlarni sug'urtalash (xejirlash) vazifasini ham bajaradi. Eksportyor va importyorlar

kelajakdagi valyuta kursining noaniqligidan himoyalani uchun forvard, fyuchers va opsiyon shartnomalaridan foydalanadilar. Bu esa tadbirkorlik subyektlariga o'z moliyaviy rejalashtirish ishlarini uzoq muddatli va barqaror amalga oshirish imkonini beradi. Valyuta bozorining ushbu himoya funksiyasi bo'lmaganda, xalqaro savdodagi risklar darajasi keskin yuqori bo'lib, global tovar ayirboshlash hajmi hozirgidan ancha past bo'lgan bo'lar edi.

Ushbu maqolaning mazmuni valyuta bozorining evolyutsiyasi, uning tarkibiy elementlari va iqtisodiy taraqqiyotga ko'rsatadigan bevosita va bilvosita ta'sirlarini tadqiq etishga qaratilgan. Shuningdek, matn davomida valyuta kursini boshqarishning turli modellari (qat'iy belgilangan, suzuvchi va boshqariladigan kurslar) tahlil qilinib, ularning samaradorligi zamonaviy iqtisodiy nazariyalar prizmasidan o'tkaziladi. Valyuta bozoridagi jarayonlarni anglash — bu nafaqat moliya dunyosini tushunish, balki zamonaviy dunyo tartibotining iqtisodiy asoslarini anglash demakdir.

Davlatning iqtisodiy suvereniteti uning o'z valyutasini qay darajada nazorat qila olishi va tashqi valyuta bozoridagi o'zgarishlarga qanchalik moslashuvchanligi bilan o'lchanadi. Inflyatsiyani jilovlash, bandlikni ta'minlash va ishlab chiqarishni rag'batlantirish kabi makroiqtisodiy maqsadlarning barchasi u yoki bu darajada valyuta bozoridagi vaziyatga borib taqaladi. Shu sababli, valyuta munosabatlarini ilmiy asosda o'rganish va mavjud muammolarga yechim izlash ham nazariy, ham amaliy jihatdan katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot mazkur murakkab tizimning ichki qonuniyatlarini ochib berish va uning iqtisodiyotdagi fundamental rolini ko'rsatib berishga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Valyuta bozorining funksional tabiatini tushunish uchun avvalo uning xalqaro moliya tizimidagi "qon aylanish" tizimi sifatidagi vazifasiga e'tibor qaratish lozim. Bu bozorning asosi hisoblangan talab va taklif qonuniyati boshqa bozorlarga qaraganda ancha murakkab ko'rinishga ega. Bu yerda talab faqat iste'mol ehtiyojlari bilan emas, balki davlatlararo to'lov balansining holati, investitsion muhit va kutilayotgan iqtisodiy o'zgarishlar bilan shakllanadi. Masalan, mamlakat eksportining o'sishi tashqi bozorda milliy valyutaga bo'lgan talabni oshiradi, bu esa o'z navbatida kursning mustahkamlanishiga olib keladi. Biroq, bu jarayon o'z-o'zidan sodir bo'ladigan oddiy almashinuv emas; u Markaziy banklarning monetar siyosati, foiz stavkalari va inflyatsion kutilmalar bilan chambarchas bog'liqdir.

Valyuta kursini belgilashning zamonaviy usullari iqtisodiyot nazariyasida "suv oqimidagi qayiq"ga qiyoslanadi. Erkin suzuvchi valyuta kursi tizimida bozor o'zini-

o'zi tartibga soluvchi mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Bunda valyuta qiymatining pasayishi mahalliy mahsulotlarni xorijda arzonlashtiradi va eksport hajmini oshirish orqali to'lov balansini muvozanatga keltiradi. Lekin amaliyotda ko'plab davlatlar, ayniqsa iqtisodiyoti o'tish davrida bo'lgan mamlakatlar "boshqariladigan suzuvchi" rejimdan foydalanadi. Bu Markaziy bankning bozordagi keskin tebranishlarni yumshatish uchun valyuta intervensiyalarini amalga oshirishini anglatadi. Bunday aralashuvning asosiy maqsadi foyda olish emas, balki iqtisodiy subyektlar uchun kutilmagan moliyaviy zarbalarning oldini olish va makroiqtisodiy bashorat qilinuvchanlikni ta'minlashdir.

Valyuta bozorining tarkibiy qismlari orasida banklararo segment eng yuqori ulushga ega. Yirik transmilliy banklar o'rtasidagi savdo aylanmasi bozorning umumiy yo'nalishini belgilaydi. Shu bilan birga, zamonaviy moliya dunyosida spekulativ operatsiyalarning o'rni ham bahsli, ham muhimdir. Spekulyantlar bozorda likvidlikni ta'minlab, xaridor va sotuvchi o'rtasidagi vaqtinchalik bo'shliqni to'ldiradi, ammo ular haddan tashqari faollashgan hollarda milliy valyuta kursiga asossiz bosim o'tkazishi mumkin. Bu esa valyuta nazorati organlaridan yuqori professionalizm va tezkor munosabat bildirishni talab etadi. Valyuta bozoridagi xatarlarni boshqarishda xejirlash (hedging) operatsiyalari, ya'ni fyuchers va opsiyon shartnomalari tadbirkorlik subyektlari uchun o'ziga xos "xavfsizlik kamari" vazifasini o'taydi. Ular kelajakdagi kursni bugundan belgilab qo'yish orqali uzoq muddatli investitsion loyihalarning moliyaviy barqarorligini kafolatlaydi.

Xalqaro kapital oqimi va valyuta bozori o'rtasidagi aloqa ham o'ta sezuvchan hisoblanadi. Bugungi kunda investitsiyalar nafaqat ishlab chiqarishni kengaytirish, balki valyuta kurslari farqidan foyda olish maqsadida ham ko'chib yuradi (carry trade). Agar bir mamlakatda foiz stavkalari oshsa, bu xorijiy investorlar uchun jozibador bo'lib, kapitalning kirib kelishiga va mahalliy valyutaning qimmatlashishiga sabab bo'ladi. Lekin bu jarayonning salbiy tomoni ham bor: "issiq pullar" deb ataladigan qisqa muddatli investitsiyalar inqiroz alomatlari sezilishi bilan bozorni tark etadi va bu valyuta inqiroziga yo'l ochishi mumkin. Shuning uchun valyuta bozoridagi barqarorlik nafaqat valyuta ayirboshlash shoxobchalari faoliyati, balki mamlakatning umumiy moliyaviy intizomi va soliq-budjet siyosati bilan bevosita bog'liq.

Texnologik inqilob va raqamlashtirish valyuta bozorining fundamental asoslarini ham o'zgartirmoqda. Blokcheyn texnologiyasi asosida yaratilgan kriptovalyutalar va markaziy banklarning raqamli valyutalari (CBDC) an'anaviy valyuta ayirboshlash tizimiga raqobatchi sifatida chiqmoqda. Bu yangi vositalar tranzaksiya xarajatlarini

kamaytirish va to'lovlar tezligini oshirish imkonini bersa-da, ular valyuta siyosatining samaradorligini pasaytirishi va kapital oqimini nazorat qilishni qiyinlashtirishi mumkin. Shunga qaramay, ko'plab davlatlar o'z milliy valyutalarining raqamli shaklini yaratish orqali global moliya bozoridagi o'z mavqelarini mustahkamlashga intilmoqda.

Valyuta bozorining davlat byudjeti va tashqi qarz bilan munosabati ham strategik ahamiyatga ega. Milliy valyuta kursining har bir bandga o'zgarishi tashqi qarzga xizmat ko'rsatish xarajatlarining keskin ortishi yoki kamayishiga sabab bo'ladi. Ayniqsa, tashqi qarzi asosan xorijiy valyutada bo'lgan davlatlar uchun valyuta bozori barqarorligi ijtimoiy barqarorlik bilan tenglashtiriladi. Shuningdek, valyuta tushumlarining (asosan eksportdan tushadigan dollar yoki yevro) to'g'ri taqsimlanishi va valyuta rezervlarining diversifikatsiya qilinishi mamlakatning tashqi iqtisodiy shoklarga chidamliligini oshiradi. Oltin-valyuta rezervlari nafaqat importni moliyalashtirish, balki milliy valyutaning "psixologik himoyasi" sifatida ham xizmat qiladi.

Oxirgi yillarda "valyuta urushlari" tushunchasi iqtisodiy adabiyotlarda tez-tez uchraydigan bo'ldi. Bu davlatlarning o'z eksportini rag'batlantirish maqsadida milliy valyuta kursini qasddan pasaytirishi jarayonidir. Garchi bu qisqa muddatda savdo balansini yaxshilasa-da, global miqyosda proteksionizmning kuchayishiga va xalqaro savdo aloqalarining yomonlashishiga olib keladi. Shu sababli, Xalqaro valyuta jamg'armasi kabi tashkilotlar valyuta bozorlarida ochiqlik va adolatli raqobat tamoyillarini ilgari suradi.

Xulosa qilib aytganda (faqat tushuncha sifatida), valyuta bozori — bu iqtisodiyotning barcha qismlarini birlashtirib turuvchi, axborotni qayta ishlovchi va resurslarni eng samarali yo'nalishlarga taqsimlovchi jonli organizmdir. Uning samarali ishlashi nafaqat moliya sohasi mutaxassisleri, balki butun jamiyat farovonligining kafolati hisoblanadi. Valyuta bozoridagi har qanday o'zgarish zanjirvari reaksiya kabi narxlar, ish haqi, investitsiyalar va yakuniy iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga ta'sir ko'rsatadi. Bu esa ushbu bozorni doimiy ravishda tahlil qilish, undagi xatarlarni prognozlash va zamon talablariga mos ravishda boshqarish mexanizmlarini yangilab borishni taqozo etadi. Maqolada keltirilgan tahlillar valyuta bozorining nafaqat ayirboshlash vositasi, balki milliy iqtisodiyotning global dunyoga integratsiyalashuvidagi asosiy ko'prik ekanligini tasdiqlaydi.

Xulosa. Tadqiqot davomida ko‘rib chiqilgan barcha jihatlar shuni ko‘rsatadiki, valyuta bozori zamonaviy iqtisodiyotning shunchaki bir qismi emas, balki uning butun hayotiyligini ta‘minlovchi strategik markazdir. Milliy valyuta kursining barqarorligi va valyuta operatsiyalarining erkinligi mamlakatning xalqaro mehnat taqsimotidagi ishtirokini chuqurlashtirish bilan birga, ichki bozor ishtirokchilari uchun ham prognoz qilinadigan iqtisodiy muhit yaratadi. Valyuta bozoridagi muvozanat eksport salohiyatini oshirish, xorijiy kapitalni jalb qilish va pirovardida yalpi ichki mahsulotning barqaror o‘shish sur‘atlarini ta‘minlashda hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi.

Kelajakda valyuta bozorining rivojlanishi bevosita moliya texnologiyalarining (FinTech) integratsiyalashuvi va xalqaro hisob-kitoblar tizimining diversifikatsiyalashuvi bilan bog‘liq bo‘ladi. An‘anaviy valyuta tushunchalari raqamli aktivlar bilan boyib borishi kutilmoqda, bu esa Markaziy banklardan yanada moslashuvchan va innovatsion tartibga solish usullarini talab etadi. Shuningdek, tashqi iqtisodiy shoklarga chidamlilikni oshirish uchun faqatgina valyuta rezervlariga tayanib qolmasdan, balki iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va xalqaro valyuta bozoridagi ishtirokchilarning huquqiy himoyasini kuchaytirish lozim.

Xalqaro tajriba va milliy iqtisodiyot tahlili shuni tasdiqlaydi-ki, valyuta bozorini boshqarishda ma‘muriy usullardan voz kechib, bozor mexanizmlariga asoslangan siyosatni davom ettirish eng to‘g‘ri yo‘ldir. Bu jarayonda valyuta kursining shakllanishi real iqtisodiy fundamental omillarga tayanishi, inflyatsion targetlash va monetar siyosat bilan uyg‘unlikda olib borilishi zarur. Mazkur yondashuv mamlakat moliya tizimining global inqirozlarga nisbatan immunitetini mustahkamlaydi va uzoq muddatli iqtisodiy taraqqiyot uchun mustahkam zamin yaratadi. Valyuta bozorining samarali faoliyati — bu nafaqat davlatning moliyaviy qudrati, balki xalqaro hamjamiyatda munosib o‘rin egallashining bosh garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. **Mishkin, F. S.** The Economics of Money, Banking and Financial Markets. — 12th Edition. — New York: Pearson, 2018. — 720 p.
2. **Krugman, P. R., Obstfeld, M., Melitz, M.** International Economics: Theory and Policy. — 11th Edition. — Pearson Education, 2017. — 800 p.
3. **Bekmurodov, A. Sh., G'ofurov, U. V.** O‘zbekiston iqtisodiyoti: liberallashtirish va tarkibiy o‘zgarishlar. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. — 256 b.

4. **Shodmonov, Sh. Sh., Alimov, R. H.** Iqtisodiyot nazariyasi (Darslik). — Toshkent: "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi", 2020. — 588 b.
5. **Киреев, А. П.** Международная экономика: В 2-х ч. — М.: Международные отношения, 2019. — 416 с.
6. **Markaziy bank hisoboti.** O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2024-2025 yillardagi pul-kredit siyosati sharhi va statistik ma’lumotnomalari. [Elektron resurs]. URL: cbu.uz.
7. **International Monetary Fund (IMF).** Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions 2023. — Washington, DC: IMF, 2024.
8. **Vaxabov, A. V., Tadjibayeva, D. A.** Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar. — Toshkent: Baktria Press, 2018. — 432 b.
9. **Eichengreen, B.** Globalizing Capital: A History of the International Monetary System. — Princeton University Press, 2019. — 320 p.